

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2018, Yıl:6, Sayı:14

Geliş Tarihi: 14.07.2018

Kabul Tarihi: 25.08.2018

Sayfa:105-126

ISSN: 2147-8872

“SİZ AT OLANA KADAR BEN İT OLURUM” SÖZ ÖBEĞİNİN, BAĞLAM MERKEZLİ YAKLAŞIMA GÖRE İÇERİK TAHLİLİ VE İŞLEVLERİ

Dilek Yüsküp*

Özet

Halk anlatılarının sosyal bir olay olması gerçeği, bu alanda yapılan araştırmalarda anlatıların meydana geldiği bağlamın önemini ortaya koymaktadır. Sözlü kültür ürünleri anlatıcısı, dinleyicisi ve bağlamı ile bir bütünlük teşkil etmektedir. Öyle ki; sözlü kültürü meydana getiren, içinde yaşadığı sosyal, fiziksel bağlamın ta kendisidir. Sözlü kültür içinde değerlendirdiğimiz söz öbekleri, insanın duygu ve düşüncelerinin sanatsal dışavurumlarıdır. Dinleyicisi üzerinde kimi zaman anlık etki oluşturan; kimi zaman da kültürel hafızada saklı tutulmuş ve yıllar sonra açığa çıkarak dinleyicilerinde etki meydana getiren, yeni yorumlar ve işlevler üstlenen söz öbekleri yapısal olarak kısa, sanatlı anlatıya sahip; içerik olarak ise oldukça yoğun anlamlar taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda sahadan derlediğimiz “Siz at olana kadar ben it olurum” söz öbeği bir iletişim olayı olarak değerlendirilmiş; meydana geldiği halkbilimi bağlamı içinde içerik ve işlevsel tahlili amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak elde edilen malzeme Dan Ben-Amos’un geliştirdiği kişisel boyut (anlatıcı/ oynayıcı), sosyal boyut (dinleyici/ izleyici), söz boyutu (anlatılan) araştırma modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Söz Öbeği, İletişim, Sözlü Kültür Bağlamı, Kültürel Bellek, İşlev

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, orcid.org/0000-0002-9120-3991, uskupd@hotmail.com

**"UNTIL YOU BECAME A HORSE I WOULD BE A DOG", CONTENT
DECLARATION AND FUNCTIONS BY THE CONTEXT CENTER
APPROACH**

Abstract

The fact that public discourse is a social phenomenon reveals the importance of the context in which the explanations in this field are revealed. Oral culture products are an integral part of the narrator, the listener and the context. Such that; is the social, physical context in which he lived, which brings oral culture to the fountain. The expression we evaluate in oral culture are artistic expressions of human emotions and thoughts. Sometimes it creates momentary effect on the listener; some of which have been hidden in the cultural memory and which, after many years, have come to the fore as an effect on the listeners and have new interpretations and functions, have structurally short, artistic narratives; and as a content, it has very intensive meanings. In our work, we are evaluated as a communication event that we compiled from the scene, " Until you became a horse I would be a dog " content and functional analysis within the folklore context to which it has come. The material obtained for this purpose has been evaluated in the context of the personal dimension (narrator / player), social dimension (listener / audience), word size (narrative) research model developed by Dan Ben-Amos.

Key words: Expression, Communication, Oral Culture Context, Cultural Memory, Function

1. Giriş

“Halkbilimi araştırma ve inceleme yöntemlerinde ulaşılan son nokta; ki bu nokta baştan beri tartışılan bütün kuram ve yöntemlerde de vardır, ancak hep göz ardı edilmiş veya sınırlı olarak tartışılmıştır, halk bilgisi yaratmalarının oluşturulduğu ortamla ilgili olarak ortaya çıkan “İcrâ (Performans) Kuramı ve Yöntemi’dir.” (Ekici, 2004: 123) “Günümüzde halkbilimciler, sözlü halkbilimi unsurlarını anlatılan geleneksel anlatı etrafında onu anlatan ve dinleyen tarafların oluşturduğu bir sosyal olay, bir gösterim bir başka ifadeyle icra olarak ele almaktadırlar.” (Çobanoğlu, 2002: 307) Bu çalışma için, Ekici ve Çobanoğlu’nun yukarıda verdiğimiz tanımları çerçevesinde “Siz at olana kadar ben it olurum” (KK, 2015) söz öbeği, anlatıcı ve dinleyicinin yer aldığı kendi geleneksel bağlamları içinde sosyal bir olayın icrası olarak derlenmiştir. Elde edilen malzemenin değerlendirmede ise “Dan Ben-Amos’un geliştirdiği araştırma modeli olan (1977), 1. Kişisel boyut (anlatıcı/ oynayıcı), 2. Sosyal boyut (dinleyici/ izleyici), 3. Söz boyutu (anlatılan)” (Çobanoğlu, 2002: 307) sınıflamasına göre gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bağlam merkezli yöntemlerden olan işlevsel kurama göre, söz öbeğinin “icrâ edilmesi, anlatılması veya söylenmesindeki temel neden, anlatıcı veya icracının onu yaratma, aktarma ve kullanma nedenleri, dinleyicilerin o yaratmayı dinleme, anlama ve kullanma nedenleri” (Ekici, 2004:119) çalışmamızın temel sorularını oluşturmuştur. Sözlü kültür ortamları ve bu ortamlarda meydana gelen anlatım olayının

iletişimsel bir hal olmasından dolayı halkbilimi anlatı bağlamlarının ve iletişim ortamlarının tanımları çalışmamızda birlikte ele alınmıştır. Çalışmamızda bireyler arası iletişimin ne olduğu, etkileri, amacı yönündeki açıklamaların, makaleye konu olan söz öbeğinin, hem sözlü kültür bağlamının hem de içerik ve işlev yönündeki tahlillerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle de söz öbeği, iletişim unsurlarının belirtildiği iletişim şemasına göre şemalandırılmıştır.

Halkbilimi bağlamları aynı zamanda bireyler arası iletişimin meydana geldiği sosyal bağlamlardır. Bireylerin duygu ve düşüncelerinin paylaşımı ile meydana gelen unsurlar olarak kısaca tanımlayabileceğimiz halk anlatıları, bu sosyal bağlamların iletişimsel sonuçlarıdır. Bu bakımdan öncelikli olarak iletişim nedir? İletişimin unsurları nelerdir? Sorularına verilecek cevapların, halk anlatılarının anlamlandırılmasına yönelik bu tür çalışmalarda açıklayıcı ve yön verici olacağı kanısındayız. Bu düşüncemize paralellik gösteren önemli bir çalışma Serdar Öztürk'ün "İletişim Bilimi İle Halkbilimini Buluşturan Bir Bilim İnsanı: İlhan Başgöz" adlı makalesidir. Öztürk, bu makalede Başgöz'ün çalışmalarından yararlanarak iletişim bilimi ile halkbilimi arasındaki ortaklığa dikkatleri çeker. Buna göre son dönemde halkbilimcilerin iletişim alanından; iletişim bilimcilerin de halkbilimi alanındaki bulgulardan yararlandıklarını ifade eder. Ancak Öztürk, aynı çalışmada bu iki alan arasındaki yararlanmanın yetersizliğine de dikkati çekmektedir. (Öztürk, 45: 2006) Biz de her iki alanın birbiriyle kesiştiği sosyal bağlamın ürünü olan söz öbeğinin bağlam merkezli tahlili için bağlamda yer alan unsurların hem halkbilimi hem de iletişim bilimi terminolojisi içindeki tanımlarına yer vermiş bulunmaktayız.

Bilgin, iletişim tanımını şu şekilde yapmaktadır:

“Etimolojik olarak **iletişim** (Latince communicatio veya communicare), bir şeyi ortak kılmak, paylaşmak demektir. Terim XIV. yy. den itibaren sosyal ilişkileri ifade etmektedir. Bu anlamda bireysel olandan kolektif olana geçişi ifade eden iletişim, sosyal yaşamın temel koşuludur. İletişim, anlam yüklü mesajların değişimi olarak, bir başka deyişle bir mesajın verilmesini ve alınmasını içeren bir tür enformasyon iletimi olarak tanımlanabilir.” (Bilgin, 2007: 165)

Erol Mutlu'nun “İletişim Sözlüğü” adlı eserinde yer alan iletişime dair söylenmiş farklı tanımlamaların işaret ettiği hususları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: İletilmek istenen mesaj simge/ sembolleştirilerek kişi ya da gruplar arasında iletilmekte ve bu iletililer ile aynı zamanda toplumsal etkileşim gerçekleştirilmektedir. İletişime katılan kişiler, karşılıklı ve sürekli bir bilgi meydana getirme ve onu anlama, kabul ettirme gibi süreçlerin yaşandığı bir paylaşım içindedirler. Belki de iletişimin en önemli amacının bu karşılıklı bilgi, duygu paylaşımının neticesinde dünyayı anlamlı kılma faaliyeti olduğu söylenebilir. Bu faaliyet aynı zamanda insanların kolektif oluşumlarını düzenleyici misyon yüklenmektedir. (Mutlu, 2008: 141)

İrfan Mısırlı da Mutlu'nun tanımlarında ifadesini bulan simge/sembollere dikkat çekmekte ve “iletişim bilgi, düşünce, beceri ve duyguların, sözcük, resim, grafik vb. semboller kullanılarak iletilmesidir.” (Mısırlı, 2008: 1) tanımını yapmaktadır. Mısırlı devamında iletişimin başı ve sonu olmayan bir süreç olduğunu belirtmekle, insanların her an

her durumda duygu, bilgi, düşüncelerinin sözlü veya sözsüz yani beden dili ile birbirleriyle paylaşım halinde olduklarını ortaya koymaktadır. (Mısırlı, 2008: 1)

Tanımlardan anlaşılacağı üzere iletişimin ortak bileşenleri; kişiler arası bilgi, deneyim, duygu paylaşımında bulunmak ve bunları ortak bir paydada toplamak suretiyle toplumsal yapının oluşumuna, düzenlenmesine katkı sağlamaktır. Ayrıca insani bir paylaşım olan bu süreç neticesinde de dünyayı anlamlı hale getirebilmektir. İletişimde olmazsa olmaz unsur ileten ve alandır. Bu noktada görmekteyiz ki halkbiliminin ürünlerini meydana getiren anlatı bağlamları da anlatıcısı ve dinleyicinin olduğu iletişim olayıdır. Halkbilimi iletişim olayı sözlü veya sözsüz (beden folkloru) meydana gelebilmektedir. Bu, verilmek istenen mesajın, bilginin türüne ve amacına göre değişmektedir. İletişimde bir diğer nokta da kişiler paylaştıkları bilgiyi, duyguyu, düşünceyi vs. kendi algıları dâhilinde yorumlamaları ve iletmeleridir. Anlatanın ve de dinleyenin sözel becerileri, algıları, yaşam birikimleri mesajın yorumlanmasında önemli etkendirler.

İrfan Mısırlı, Sylviane Herpin'den alıntıyla iletişimin dokuz ihtimalinden söz eder:

Bu ihtimaller, düşündüğünüz, söylemek istediğiniz, söylediğinizi sandığınız, söylediğiniz, karşınızdakinin duymak istediği, duyduğu, anlamak istediği, anladığını sandığı, anladığı, arasında farkların olduğudur. Bunun aritmetiksel anlamı, ilettiğimizi zannettiğimiz mesajların %51 oranındaki bölümünün bizim kastettiğimiz gibi algılanmadığıdır. İnsan yaşamın ilk gününden son gününe kadar her türlü iletişim yöntemleriyle iç içe yaşaması ve iletişimi gerçekleştirdiğimiz mesajların yarısından fazlasının yanlış anlaşılma olasılığının bulunması, iletişimin öneminin ne kadar dikkate alınması gerektiğine örnektir. (Mısırlı, 2008: V)

Halk anlatılarında, özellikle de makalemize konu olan söz öbeği örneğindeki gibi sözlü kültür unsurlarının icra ortamlarında, iletişim türlerinden biri olan yüz yüze yani doğrudan iletişimin gerçekleştiğini görmekteyiz. Yüz yüze iletişim “sürecinin gerçekleşmesinde kaynak ve hedef arasına her hangi bir araç girmeksizin mesaj iletimi sağlanır. Araya dolayımdayıcı bir araç girmediği için burada iletişim süreci çok daha çabuk gerçekleşir, dolayısıyla etki ve tepki ilişkisi de çok daha kısa zamanda ortaya çıkar.” (İnceoğlu, 2011: 220)

Çobanoğlu da halkbilimi icra bağlamlarında kişiler arasındaki doğrudan iletişime dikkat çekmekte ve anlatı olayında mesajı kurgulayıp gönderen göndericinin, mesajı alıp çözümleyen alıcının yüz yüze iletişimin unsurları olduğunu belirtmektedir. Bu iletişimde her iki unsur arasında kodlanmış -anlam karşılık ve denklikleri üzerinde anlaşılmış/ daha önceden biçimlenmiş geleneksel- bir mesaj kullanılmaktadır. Mesaj, görme ve işitme kanalları ile gerçekleştirilmekte, gönderici ve anlatıcı arasındaki mesajın yorumlanması anlatı süresince devam etmektedir. (Çobanoğlu, 2002: 311) Anlatıcı ve dinleyici yüz yüze iletişim ile kültüre ait gelenekselleşmiş sözlü veya sözsüz unsurların nesiller arası taşıyıcılığı görevini üstlenmektedirler. Anlatıların meydana geldiği/ icra edildiği bağlamlar genellikle yukarıda tanımlanan yüz yüze iletişim ile gerçekleşmektedir. Anlatı bağlamının tüm unsurları anlatıcı ve dinleyicinin tepkilerine açık haldedir. Bu durum göz önünde tutulduğunda “sözlü gelenekte yer alan kültürün unsurlarını, kendi hususî durumlarını dikkate alarak incelemek ve değerlendirmek (Yıldırım, 1998: 38) halkbilimi çalışmaları için gerekli bir şart olduğu ortaya

çıkılmaktadır. Halk anlatılarının oluşumunda *kültür*, *bireysel bellek*, *ortak/ kültürel bellek*, *ortak dil*, *biz bilinci*, *sosyal bağlam*, biri olmadan diğeri düşünilemeyen yani birbirini kapsayan olgu ve kavramlardır. Çalışmamızda bahsi geçen bu kavramlarla birlikte bağlam merkezli yaklaşıma göre sırasıyla *bağlam*, *dinleyici*, *anlatıcı*, *anlatı* ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

“Bağlam terimi, bir uyarının, bir objenin, bir olayın bir kişinin içinde bulunduğu durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bağlam, çeşitli psikolojik olgu ve süreçlerin incelenmesinde, önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir.” (Bilgin, 2007: 43) Alan Dundes’in tanımına göre “Bir halk bilgisi ürününün konteksi (bağlamı) bir ürünün içinde aktüel olarak yer aldığı hususi bir sosyal durumdur.” (Dundes, 1998: 109) Anlatı bağlamları sözlü kültür ürünlerinin üretildiği, sözlü ortamlardır. Toplumsal hayatı düzenleyen sosyal normlar, adetler, gelenekler, görenekler vb. bu ‘söz ortamı’ veya ‘sözlü ortam’ içinde çözümlenmiş, düzenlenmiş, meydana getirilmiş ve söylenmiştir. (Yıldırım, 1998: 89) Fiziksel yapıya sahip olan sözlü ortamların iz düşümü de insanların dimağları yani ortak kültürel bellekleridir.

Ortak kültürel/ kolektif bellek’in tanımına dair Bilgin, Halbwacs’tan alıntıyla şu ifadeleri kullanmaktadır:

Halbwacs (1925, 1945) tarafından ortaya atılan kolektif bellek terimi (collective memory, mass memory), gruplara atfedilen bellektir. Ailevî, dinsel, sınıfsal, vb. bellekler. (Ancak, Halbwacs’ın anlayışında bireysel bellekten apayrı ve aşkın bir gerçeklik söz konusu değildir). Halbwacs’a göre bireysel bellek, ancak anıları yeniden inşa etme imkânını sağlayan sosyal çerçeveler sayesinde var olabilir. Anıları koruma müzesi yoktur ve eğer biz düşünmezsek, anılar hiçbir yerde değildirler. Onları, yaşadığımız anın gereklerine göre hatırlarız; belleğimiz, toplumun bize sağladığı çerçevelerde ve nosyonlarda çerçevelenir. Çeşitli şeyler hakkındaki imajlarımız, temsillerimiz de tek başına yapayalnız bulunan bir beyinde şekillenip saklanmazlar. Sosyal kurumlar (okul, politik, devlet, medya, vb.) yani kurumsal bir temelde kaydolurlar. Her toplum, kendi geçmişini işler; onu gündeme getirir veya kolektif belleğinden siler. Tarihsel olayları, okul kitaplarında, resimlerde, filmlerde, anma günlerinde, anıtlarda belgelerde ve benzeri bellek yerlerinde taşır ve nakleder. Bir başka deyişle toplum, bireysel belleğe liguistik temeller ile zamansal işaret noktaları (takvim, diğerleriyle birlikte yaşanan olaylar) ve mekânsal işaret noktaları (kolektif yaşamın maddi izleri, geçmişin kristalleşmesi) sağlar. Bunlar, mevcut durumun anlamlarından itibaren geçmişin yeniden inşasını sağlayan sosyal çerçevelerdir. Sosyal çerçeveler, imajlardan ve kavramlardan meydana gelen ve geçmişimizin farklı zamanlarında değişmez bir zırh gibi birbirine eklenen ve yeni yaşantıların anlaşılmasını kolaylaştıran ‘zihinsel mekânlar’ın oluşmasına katkıda bulunurlar.” (Bilgin, 2007: 210-211)

Kolektif/ Ortak kültürel belleğin oluşumunda ve sonraki nesillere aktarımında en etkili unsur dil olduğu gibi dili oluşturan, meydana getiren de sosyal hayattır. (Kaplan, 2007: 151) “İnsanlık tarihine baktığımız zaman, insan ve dil gerçeğinin birbirinden ayrılmayan iki önemli unsur olduğunu görürüz. Çünkü birinin varlığı diğerini gerektirmektedir. İnsanda ne varsa onun tezahürü; ancak onun iletişim sistemi dil ile gerçekleşmektedir.” (Öztürk, 2013: 590)

Jan Assmann, *İletişimsel Bellek* olarak tanımladığı, aynı zamanda kültürel belleğin kapsamında yer alan dil yeteneğini şu şekilde açıklar:

İnsan dil yeteneğini ve başkaları ile anlaşma yeteneğini de, bir iç dinamik olarak kendiliğinden değil başkaları ile alış veriş içinde, içeri ve dışarının çevrimsel ve geri dönüşlü etkileşimi ile geliştirir. Bilinç ve bellek bireysel fizyoloji ve psikoloji ile açıklanamaz, bireyin diğer bireylerle etkileşiminin de göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü bilinç ve bellek, her bireyin bu etkileşimde yer alma gücüne bağlı olarak oluşur. (Assmann, 2001 :26)

Toplumı meydana getiren bireyler aynı zamanda kendileri için anlamlı, değerli ortak dili de üretirler. “Her millet dilini kendi ihtiyaçlarına, kültür ve medeniyet seviyesine, zevkine göre yaratır. Dil, tıpkı bir ev gibi bir milletin, duygu düşünce ve hayatının barınağı, korunağıdır.” (Kaplan, 2007: 143) Ortak dilin ürünü olan kültürün de en önemli işlevi, aynı topluma ait bireylerin ortak kimliğini oluşturması, onlara *biz* olma bilincini kazandırmasıdır. Bu bağlamda Assmann, kültürün kimlik ve aidiyet oluşturabilme özelliğinin bireylere *biz* deme imkanı sağladığını vurgular. Assmann’ a göre kültürün bu özelliği *kuralcı ve anlatsal yönlendirici ve nakledici* olmak üzere iki yönünden kaynaklanmaktadır. “Tek tek bireyleri böyle bir *biz* de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır.” (Assmann, 2001: 21)

Toplumsal yaşam dinamiğinde tek tek bireylerden *bize* ulaşımda lokomotif görevi üstlenen kültür, bünyesinde birçok sözlü anlatım meydana getirmiştir. Yıldırım, sözlü anlatımın ne olduğuna dair yaptığı açıklamada aynı zamanda sözlü anlatımların sahibi olan anlatıcıların, geçmişten günümüze değişen toplumsal süreçlere rağmen üstlendikleri rollerinin devamlılığının önemini vurgulamaktadır:

Sözlü anlatım, sözlü ortam içinde ortaya çıkan kaynakların, söze özgü biçimler içinde yeniden dokunmasını, içerik kazanmasını ve ifade edilmesini sağlar; sözlü geçişler ile bunların dolaşımına ve bilginin yayılmasına yardımcı olur. Bir bakıma, yazı ve matbaa öncesi baskı, yayım ve dağıtım işlevlerini yüklenmiş bir kurum bu sözlü anlatım. Bu işi yüklenen anlatıcıları dikkate alırsak, her birini bir gözlemci, bir yazar, bir haberci, bir yayıcı ve bir dağıtımçı gibi düşünebiliriz. (Yıldırım, 1998: 98)

Bu noktada, anlatıcı neden anlatma ihtiyacı duyar ve dinleyici duyduklarından ne kadar etkilenir? Anlatıların ne kadarı ortak kültürel belleğe alınıp yaşatılır, sürdürülür ve ne kadarı unutulur? Gibi birçok soru akla gelmektedir. Öncelikle “insan neden anlatır veya niçin iletişim kurar?” sorusuna, Abdullah Öztürk’ün şu ifadeleri cevap mahiyetinde kabul edilebilir:

Tüm canlılar arasında özel bir konuma sahip olan insanlar kişisel veya toplumsal gereksinimlerini karşılayabilmek için iki karakteristik davranış sergilerler bunlardan birincisi ifade, ikincisi iletişimdir. Bu davranışlarını bazen doğal, bazen suni bir takım işaretlerle gerçekleştirebilirler. Örneğin bıçakla oynarken elini kestiren bir çocuk, hissettiği acıyı annesine, ağlayarak veya konuşarak iletebilir. Caddeden karşıya geçen bir adam, elinde taşıdığı beyaz bastonu ile çevredekilere gözlerinin görmediğini ve kendisine yardımcı olunması gerektiği mesajını verebilir. Neşeli veya üzüntülü olan insanlar bu

duygu ve düşüncelerini yüz ifadeleriyle bilinçli veya bilinçsiz olarak yansıtabilirler. Bazı ani olaylar karşısındaki tabii davranışlarını da ağlayarak, sızlayarak, gülererek veya gülümseyerek de ifade edebilirler. (Öztürk, 1999: 59)

Öyle anlaşılıyor ki insanoğlu yaratıldı yaratılalı duygu, düşünce ve bilgisini kendine en uygun bir araçla iletme ve paylaşma ihtiyacı duymuştur. Sözlü ya da sözsüz anlatılar ile etkilemeye ve etkilenmeye müsait insan, bu özelliğinden dolayı sosyalleşebilmeyi, gelişebilmeyi; toplumsal normlar meydana getirip ortak kültürel değerler üretebilmeyi başarmışlardır. Metin İnceoğlu insanların birbirleriyle iletişim kurma, yani anlatı eyleminde bulunma durumunu “Bir iletişim ediminde asıl amaç, kaynağın, hedef olarak belirlediği kişi, grup, topluluk ya da kitle üzerinde belli birtakım davranış biçimleri oluşturmak, mevcut davranışları veya tutumları değiştirmek ya da pekiştirmek yönünde istek ve beklentileridir.” (İnceoğlu, 2011: 221) olarak tanımlamaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere insanların birbirlerini etkileme isteği ve onlarda istedikleri davranış kalıplarını oluşturma çabaları ön plana çıkmaktadır. Makalemizin konusunu oluşturan söz öbeğinin icrasında anlatıcının/ icracının dinleyenlere duygu, düşünce, bilgi ve becerilerini aktarırken onlarda birtakım yeni davranış, bilgi ve becerilerin kazandırılmasını amaçladığını söyleyebiliriz.

Dan Ben-Amos’un geliştirdiği araştırma modelinde kaynak kişi/ anlatıcı, sosyal anlatı olayının *kişisel boyut*’unu oluşturmaktadır. İletişim biliminde *kaynak/ gönderici* ile halkbiliminde kullandığımız *kaynak kişi/ icracı/ anlatıcı* aynı doğrultuda kullanılan kavramlar olması bakımından çalışmanın bu kısmında kavramların hem iletişim alanında hem de halkbilimindeki tanımlarına yer vermiş bulunmaktayız.

Kaynağın/ icracının/ anlatıcının birey veya grup olarak, her iki bilim dalında da en temel özelliği halkbilgisi ürününü/ mesajı oluşturup bunu alıcıya/ dinleyicilere ulaştırmasıdır. (Ekici, 2004: 29; Işık, 73: 1999; Mısırlı, 3: 2008) Kaynak kişi/ icracı/ anlatıcı duygu, düşünce, bilgi ve becerilerini “herhangi bir anlam yükleyerek alıcıya göndermek istediği zaman önce kelimeler, rakamlar, şekilleri, işaretler, hareketler ya da diğer semboller kullanarak bunları mesaj haline getirir. Bu mesaj haline getirme işlemine **kodlama** adı verilir.” (Mısırlı, 3: 2008) Halkbiliminde maddi/ manevi kültür unsurları sözlü veya sözsüz olarak anlatıcı/ icracı/ kaynak tarafından kodlanmak suretiyle alıcıya/ dinleyiciye iletilmektedir. İcracı/ anlatıcı uygun bağlamları oluştuğunda halkbilgisi ürününü yeniden üretmekte; derlemeciler için yazılı, sözlü, görsel olarak kaydedilmesi için sunumunu yapmaktadır. (Ekici, 2004: 29)

Çobanoğlu *bilgisine müracaat ettiğimiz kişi*’nin *kaynak kişi* olduğunu belirtir ve bu terimle ilgili halkbilimi çalışanlarının dikkatini önemli bir noktaya çeker. Şöyle ki: “Soyut bir “kaynak kişi” teriminin kullanılmasının halkbilimi öğrencisinde oluşturacağı yanlış “kategorizasyon” dan daimi surette kaçınmak gerekir, onlar bir madde veya materyal değil alan araştırmacısı kadar gerçek ve yaşayan insanlardır.” (Çobanoğlu, 2002: 63) Kaynak kişilerin anlatı ve icraları nedeniyle ortak kültürel belleğin oluşumuna, taşınmasına, sürekliliğine, yeniden üretilmelerine katkıları onların toplum içindeki önemlerini de ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Çobanoğlu’nun ifade ettiği gibi, biz de özellikle halkbilimi derlemecileri tarafından kaynak kişilere sahip oldukları önemin hissettirilmesinin, kültürün

ete kemiğe bürünmüş hali olan bu kişilere gereken hassasiyetin gösterilmesinin gerekliliğini vurgulamak isteriz.

İlhan Başgöz, kaynak kişi/ anlatıcı tamamı kişinin üstlendiği birden çok role dikkat çekerek yapmaktadır:

Anlatıcı bir baba, sosyal bir sınıfı (fakir veya orta gelirden bir aileyi) temsil eden bir erkek, bir etnik grubun üyesi, bazı mahalli ilgileri olan bir adam olarak kalır. Anlatıcı, bu farklı kimliklerin her birine ait rolü, farklı sosyal çevrelerde yerine getirir. Bu farklı kimliklerin iç içe geçmiş olması, bir kişilik bütünü ve şahsiyeti oluşturur. Bu roller arasından anahtar bir rol seçme, örneğin; bir hikâye anlatıcısı rolünü seçme ve onu sınırlı bir zaman için oynama, diğer rolleri ve kendi kendisi olmasını ortadan kaldırmaz. (Başgöz, 88: 2001)

Başgöz, anlatıcının rollünün dışında yaşının da sosyal anlatı bağlamları için önemli olduğunu vurgular. “Anlatıcının yaşı da oldukça önemlidir. Türk toplumunda yaş, bir şahsın saygınlık kazanmasını, yetki sahibi olmasını sağlar.” (Başgöz, 92: 2001) Özellikle eğitici, öğretici, nasihat, ikaz vb. işlevlere sahip anlatı icralarında muhatabı etkileme ve ikna etmede “yaş önemli bir rol üstlenmektedir. Toplumsal yaşam içerisinde bir sorunla karşılaşıldığında bireylerin gelenek ve görenekler doğrultusunda kendilerinden yaşça büyük olanlara başvurarak, onların görüş ve tavsiyelerini aldıkları sıkça görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin inandırıcı bir yapıya sahip olabilmeleriyle yaş arasında bir ilişki söz konusu olmaktadır.” (Işık, 74: 1999) Işık’ın ifadesinden de anlaşılacağı üzere olgunluk yaşın özellikle orta yaş ve ilk yaşlılık yıllarının kişiler üzerindeki ikna etkisi gelenek ve göreneğe bağlı olarak benimsenen ortak bir kabuldür. (Işık, 74: 1999)

Halk arasında anlatıcıların/ icracıların dinleyenler üzerinde ikna edici/ etkili olmalarında yaş faktörünün dışında birtakım özelliklere de sahip olmaları gerekmektedir. Anlatıcının/ kaynağın kılık kıyafeti ve giyimi, güvenilir olması, fizikî görünümünün iyi olması, empati - kişinin kendisinin başkalarının yerine koyabilme yeteneğinin olması- gibi hususiyetler özetle söylenebilir. (Işık, 73-76: 1999) Anlatıcıda olması gereken bu özelliklerin dışında “İcranın başarısı ve buna bağlı olarak da halk bilgisinin sürekliliği, şahsiyetle (bunu, anlatıcının kendisi temsil eder), sosyal çevre ve çağdaşlığı (bu, dinleyici tarafından temsil edilir) ve de tarihîliği (geleneksel hikâye tarafından temsil edilir) uyum içinde tutma kabiliyetine bağlıdır.” (Başgöz, 93: 2001) Anlatıcı aynı zamanda anlatılarını belli bir amaç doğrultusunda icra etmektedir. Bunu da bazen dinleyenlerine birtakım giriş cümleleri ile ne anlatacağını ve hangi amaçla anlatacağını bildirerek; kimi zaman da üstü örtülü, halk arasında, “kızım sana söylüyorum gelinim sen duy”¹ gibi söz ve durumların işaret ettiği şekillerle belirtmek suretiyle yapmaktadır. Burada “asıl amaç, kaynağın/anlatıcının, hedef/dinleyici olarak belirlediği kişi, grup, topluluk ya da kitle üzerinde belli birtakım davranış biçimleri

¹ “Bir şeyi, uyarmak istediğimiz kimseye doğrudan doğruya değil, onun da etkilenmesini sağlayacak yolda, kendisini kırmadan, dolaylı olarak söylemek”, “Düşüncelerimi çok yakınım olan birisine söylüyorum. Ama maksadım bunları onun bilmesi değil, doğrudan doğruya kendisine söylemeyi uygun bulmadığım kimsenin bilmesidir. Çünkü sözlerimi ikisi birden dinlemektedir. Bkz. Doğan Aksan, Türkçenin Gücü, Bilgi Yayınevi, 1999, Ankara.

oluşturmak, mevcut davranışları veya tutumları değiştirmek ya da pekiştirmek yönünde istek ve beklentileridir.” (İnceoğlu, 2011: 221)

Dan Ben-Amos’un geliştirdiği araştırma modelinde ikinci olarak *sosyal boyutu* dinleyici/ izleyici oluşturmaktadır. “Nasıl ki anlatı denildiğinde kolay ve işlek olması dolayısıyla daha çok dille ve özellikle de sözel olarak yapılan anlatım ön plana çıkıyorsa, bu anlatım tarzına da, daha çok anlatım biçiminin doğasına uygun olan ve çok daha az emek isteyen “dinleme” yoluyla rağbet gösterilmektedir.” (Boyras, 2008: 107) Bu bağlamda sözlü kültür unsurlarının icrasında diğer önemli unsur dinleyicidir. Anlatıcı her yönden ne kadar ehil olursa olsun; anlatı da nedenli değerli olsun, dinleyici olmadığı takdirde hiçbir önem arz etmeyecektir. Anlatının kültüre dâhil edilebilmesi için muhakkak ki dinleyicisine ihtiyacı bulunmaktadır. Halkbilim bağlamında anlatıcının muhatabı olan “dinleyiciler, icra sanatı hakkında fikirlerini ifade eder, eleştiri mahiyetinde değerlendirmeler yapar veya icra sırasında çeşitli konularda, kendi fikir ve yorumlarını açığa vururlar.” (Başgöz, 90: 2001) Başgöz’ün de vurguladığı gibi icranın dinleyici tarafından bir mesaj olarak alınması yorumlanması ve neticesinde fikir beyanında bulunması sözlü kültür ortamlarının yüz yüze iletişim olayı olması özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu tür iletişim ortamlarında yer alan dinleyici/ alıcı için İrfan Mısırlı, Başgöz’ün dinleyici yorumuyla örtüşen şu tanımı yapmaktadır: “Bir iletişim sürecinde alıcı, kaynaktan gelen mesajları alıp yorumlayan ve bunlara sözlü sözsüz tepkide bulunan birey ya da gruplardır.” (Mısırlı, 4: 2008) Halkbilimi bağlamı dikkate alındığında dinleyicinin özellikleri en az anlatıcı/ kaynak kadar önemlidir. Zira halkbilgisi ürününün alınması, yeniden üretilmesi, taşınması, aktarılması ve sonraki nesillerde yaşatılması büyük oranda dinleyicinin özelliklerine bağlıdır. Dinleyicinin yaşı, bilgi birikimi, ilgisi, algısı, hazır bulunuşluğu, anlatıcıya karşı tutumu gibi durumlar, dinlediği anlatıyı nasıl anladığı, ne kadarını kabul ettiği, ne kadar etkilendiği, ne kadarını hafızasında tuttuğu ve aktardığı sonuçlarını doğuracaktır. Bu bakımdan Kaypakoğlu, halk anlatılarında dinleyicinin öneminden ve özelliklerinden şu şekilde bahsetmektedir: Anlatı bağlamları halk kültürü ürünlerinin hem oluştuğu, hem icra edildiği, hem aktarıldığı ortamlardır. Bu tür sosyal ortamların en önemli iki unsuru dinleyici ve anlatıcı olduğu gibi en önemli eylem de dinleme ve konuşmadır. Konuşmacının/ anlatıcının iyi bir konuşma yapması tek başında muhakkak ki yeterli olmamaktadır. Eğer dinleyicinin özelliği yeterli değilse anlatılan/ aktarılan/ icra edilen anlaşılmayacak müteakiben de istenen davranış biçimi kazandırılmayacaktır. Dinleme eyleminin pasif değil aktif bir süreç olduğunu düşündüğümüzde buna paralel olarak dinleyicinin de *aktif olma* özelliğinden bahsetmek mümkündür. Aktif dinleyiciler bulunduğu anlatı bağlamında söylenenleri tartarlar, bunları mevcut düşünceleri ile karşılaştırırlar, kendileri için uygun bir biçimde düşünür ya da hareket ederler. (Kaypakoğlu, 2010: 36) Dinleyicinin yukarıda belirtildiği gibi motomot dinlediğini kabul etmemesi; yani duyduğunu kendi dimağında bir süzgeçten geçirmek suretiyle kabul etmesi veya reddetmesi durumu aktif dinleyici profilini ortaya koymaktadır. Anlatma ve dinleme olayında, “dinleyici/ izleyici kendisine yöneltilen mesajları aynen alıp benimsemek yerine, kendi ihtiyacına uygun mesajı seçer.” (İnceoğlu, 2011: 227) yaklaşımı dinleyicinin de en az anlatıcı kadar bağlama müdahil olduğunu açıklamaktadır.

Dan Ben-Amos'un geliştirdiği araştırma modelinde üçüncü unsur *sözel boyut* yani anlatılan/ anlatı/ mesajdır. Halkbilimi bağlamlarında meydana getirilen, icra edilen sözlü kültür ürünleri dinleyicisine ulaştırılan mesajlardır. İrfan Mısırlı iletişim bağlamında kaynak tarafından aktarılan mesajı/ anlatıyı şu şekilde tanımlamaktadır:

Bir iletişim sürecinde mesaj, kaynak ve alıcı için aynı anlamı taşıyan, sembollerle ifade edilen, duygu, düşünce ve tutumlardır. Mesaj kaynaktan alıcıya yazıyla, sözle ya da işaretlerle iletilebilir. Mesaj alıcıya ait ne kadar çok duyu organına ulaşırsa, iletişim o derece başarılı olur. Bu nedenle, görme, işitme, dokunma ve hatta koku ile ilgili etmenlerin iletişimde yer alması mesajın gücünün arttırtır. Sözsüz anlatımda bedenimizle oluşturduğumuz hareketler de bir mesaj iletir. Orijinal mesaj ile algılanan mesaj arasında fark ne kadar fazla olursa iletişim o kadar başarısız olur. İletişimde mesajlara yüklenen anlamların ortak olması iletişimi güçlendirir. Mesajın üç unsuru bulunmaktadır. Bunlar; sözcük, ses ve beden dilidir. Bu üç unsurun iletişimdeki ağırlıkları % 55 ile en fazla beden dili, % 38 ile ses, % 7 ile sözcük olarak sıralanmaktadır. (Mısırlı 3: 2008)

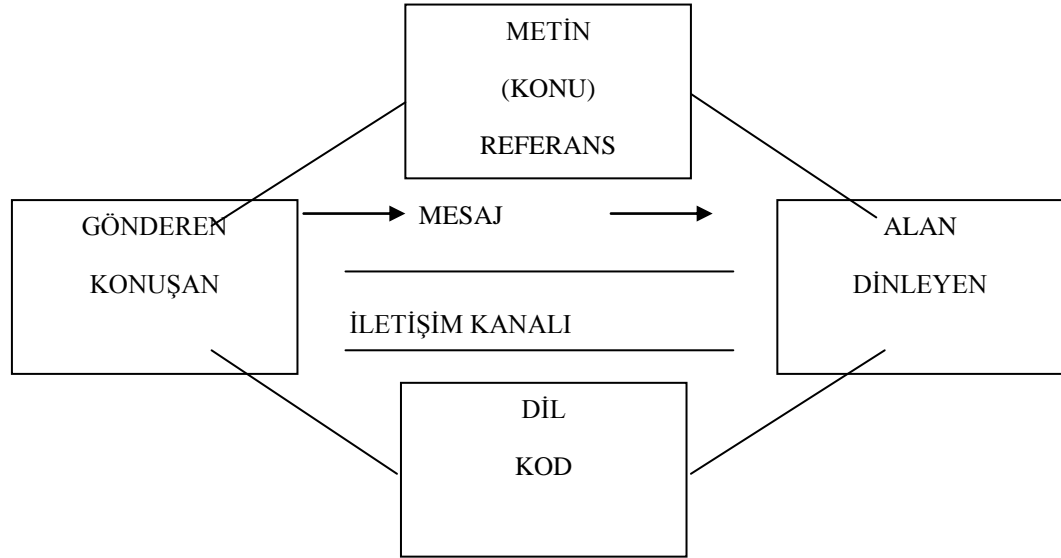
Tanımdan da anlaşıldığı üzere anlatıların icraları, gelişigüzel meydana getirilen ve anlaşılan bir durum değildir. Anlatının anlaşılması ve kalıcı hale gelmesi, yani kültürel hafızada yer alabilmesi ve sonraki nesillere taşınabilmesi için iletişim süreçlerinin önemli parçalarını oluşturan ses, söz, beden dilinin, anlatıcı ve dinleyici arasında köprü oluşturmasına bağlıdır. Bu anlam köprüsü anlatıların, işlevleri çerçevesinde paylaşımına; bununla birlikte sürdürülebilir bilgi, duygu, yaşam birikiminin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Anlatma ihtiyacı insanoğlunun doğasında mevcuttur. Bu da bize anlatının, aslında insan tarafından her an her durumda gerçekteğini göstermektedir. "Hikaye etme/ anlatma eğilimi ve onu dinleme ihtiyacı, anlatıyı uygarlık tarihi boyunca insanların doğal yoldaşı yapmıştır. Anlatılar kendilerini herhangi bir yöresel ve sosyal havaya uyarlayabilirler. Geçmişe dayalıdırlar ve önemlidirler ama aynı zamanda yenidirler ve günceldirler." (Degh, 111: 1998) Anlatıların her yöreye ve sosyal havaya uyarlanabilmesi, insanın bulunduğu ortama uyması, değişebilmesi, gelişebilmesi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Zira insanın ürünü olan anlatı, duygu ve düşüncelerinin dışavurumuysa insan da yaşadığı ortamın özelliklerini yansıtan bir ayna görevi üstlenmektedir. "İnsanoğlunun kendisi ve kendisi dışındaki dünya ile ilgili algısı; yaklaşımı ve deneyimlerinin dışavurumu olarak, tarihsel süreçte bu dışavurumları belirleyen ve şekillendiren iletişim biçimlerine bağlı olarak sözlü ve yazılı anlatılar diye iki başlık altında toplanıp değerlendirilirler." (Yapıcı, 2008: 35) Dursun Yıldırım sözlü gelenekte ne tür anlatıların yer aldığı ile ilgili şöyle bir çerçeve belirlemektedir: "Sözlü gelenekte yer alan tamamen söz ile, kısmen söz ile, ve tamamen sözsüz yaratılan, ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurları, yapı, muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun, sözlü kültürün kapsamına alacağız." (Yıldırım, 1998: 39) Bu tanımla sözlü kültür unsurunun yapı, biçim, fonksiyon ve muhtevasının dışında sözlü veya sözsüz olarak aktarılmasının ve nesiller arası sürekliliğe sahip olması durumunun önemi ortaya konmaktadır. Bunlarla birlikte diyebiliriz ki sözlü kültürün "kendine ait bir geleneği vardır; versiyonlar yaratma kabiliyetine sahiptir, ortak kabul eseridir; ortak yaratıcılığa bağlıdır; kalıplaşmaya müsaittir." (Yıldırım, 1998: 41) Kendine has kültürel gelenekte

meydana gelen sözlü kültür ürünleri halkbilimciler tarafından *tür* kavramı ile sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Boyraz'ın tür kavramına yönelik açıklamaları şu şekildedir:

Sözlü anlatım türleri denildiğinde ilk anda akla mit, masal, efsane, destan, halk hikâyesi, menkabe, memorat ve fıkra gibi isimler gelmektedir. Bunların yanına karagöz, kukla, ortaoyunu, meddah hikâyeleri gibi başka isimler de ilave edilebilir. Fakat bu son dört isim, anlatımın diğerlerinde olduğu gibi sadece işitsel yolla değil, görsel işitsel yani teatral tarzda yapılması hasebiyle ve buna bağlı olarak gelişen bazı özellikler dolayısıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. (Boyraz, 2008: 108-109)

Anlatılara yönelik yukarıdaki açıklamaların ışığında çalışmamıza konu olan “Siz at olana kadar ben it olurum” (KK, 2015) söz öbeğinin sözlü kültür geleneği içinde oluşmuş halkbilgisi ürünü olduğunu söylemenin yanı sıra, bu çalışmada söz öbeğinin türe göre sınıflandırılması değil, konu ve işlevsel olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız sözlü kültürün bağlamı, dinleyicisi, anlatıcısı, metni önce Abdullah Öztürk'ün (1999) “İletişim Sistemleri ve İletişim Teorisi” adlı makalesinden aldığımız, iletişim şemasına göre sınıflandırılmış; ardından bağlam merkezli bir yaklaşım olan performans/ işlevsel kuramların yöntemine göre yorumlanmıştır. Diğer yandan metnin ilk defa kaynak kişi tarafından duyulması, hafızasına alması -saklaması/ taşıması- ve yıllar sonra hatırlamak suretiyle duyduğu anlatıyı aktarması durumu dikkate alınarak anlatı metni, kaynak kişinin onu ilk defa duyduğu/yaşadığı çocukluk dönemindeki bağlam ve kaynak kişinin yaşadığı anlatıyı derlemeciye aktardığı bağlam olmak üzere iki bağlam, ayrı ayrı şemalandırılıp değerlendirilmiştir.

2. “Siz At Olana Kadar Ben İt Olurum” Söz Öbeğinin İletişim Şemasına Göre Anlatı Bağlamının ve İşlevlerinin İncelenmesi

Şekil 1: İletişim Şeması: (Öztürk, 1999: 62)

Aşağıda söz öbeği için iki ayrı bağlama ait iletişim şeması verilmiştir. Her iki iletişim şemasında görüldüğü üzere söz öbeğinin zamanı, mekânı ve söylenme amacı farklıdır. Buna

göre söz öbeğine ait birinci bağlam kaynak kişinin (56 doğumlu) çocukluğunda annesi ve kardeşleri ile birlikte yaşadıkları ev ortamında gerçekleşmiş doğal halkbilimi bağlamıdır. İkincisi ise derlemecinin mülakat isteği üzerine kaynak kişinin kendi evinde 2015, 2018 tarihlerinde halkbilgisi ürününün aktarılması, yeniden yorumlanması, açıklanması amacına yönelik gerçekleştirilen bağlamdır. Bundan dolayı her iki bağlamda yer alan iletişim elemanlarının şeması ve söz öbeğinin meydana geldiği sosyo- kültürel yapının bağlamsal değerlendirilmesi iki ayrı başlıkta sunulmuştur:

2.1. Bağlam: “Siz At Olana Kadar Ben İt Olurum.” Söz Öbeği’nin İcra Edildiği (Kaynak Kişinin Muhatap Olduğu) Bağlamın İletişim Elemanları ve İşlevleri:

Metin (Konu)/ Referans (Gönderge İşlevi): “Yazılı veya sözlü mesajın konusunu belirleyen ve dinleyenlerin zihnini o yöne yönlendiren işlevdir.” (Öztürk, 1999: 64) “Siz at oluncaya kadar ben it olurum” söz öbeğinin kendisi bu işlevi taşımaktadır.

Gönderen/ Konuşan (Anlatım İşlevi) : Söz öbeğinin ilk defa icra edildiği doğal bağlamında kaynak kişinin annesi çocuklarına “siz at olana kadar ben it olurum.” (KK, 2015) sözünü aktarmak suretiyle anlatıcı işlevini üstlenmiştir. “Bu işlev konuşanın, ilettiği mesajın içeriği ve konuşma şartları hakkındaki davranış ve tutumlarını ortaya koyar. Mesajın içeriği ne olursa olsun biz konuşanın heyecanlı olup olmadığını kullandığı ifadelerden mesaj hakkında takındığı objektif ve subjektif tutumları anlayabiliriz.” (Öztürk, 1999: 64) Söz öbeğinin icra edildiği bu bağlamda dinleyici veya derlemeci olarak yer almadığımız için icrâcının anlatı eylemini ve beden dili ile ilgili bilgilerini kaynak kişinin kendisinden öğrenmekteyiz. Bu da anlatının ikinci bağlamında kaynak kişinin anlatıcı işlevi üstlenmesi ile gerçekleşmektedir.

Mesaj (Yazımsal İşlev): “Mesajın kendi metni, konusu veya referansı ile ilgili olan işlevdir.” (Öztürk, 1999: 64) Annenin, çocukların davranışlarını -çocukların kendilerine- eleştirerek, benzetme/metafor yolu ile çocuklara davranışlarının yanlışlığını anlatma çabası ve bunun üzerinden çocukların eğitimini amaçlamasıdır.

İletişim Kanalı (İlişki/ İrtibat İşlevi): “Bu işlev iletişim halinde olan iki kişi arasındaki fizik ve psikolojik irtibatları sağlayan ifadeleri içine alır.” (Öztürk, 1999: 64) Söz öbeği, kaynak kişi ve kardeşlerine anneleri tarafından yüz yüze iletişimle aktarılmıştır.

Alan/ Dinleyen (Çağrı İşlevi) : “Bu işlev mesajın dinleyiciyi ilgilendiren yönlerini ortaya” (Öztürk, 1999: 64) koyması dolayısıyla birinci bağlamın çağrı işlevini çocuklar - kaynak kişi ve kardeşleri- üstlenmektedir.

Dil/ Kod (Üstdil İşlevi): “Bir mesajda geçen ve konuşmacı tarafından kullanılan tabirlerin iyi anlaşılması, yanlışlığa meydan verilmemesi için dilde kullanılan açıklayıcı ve kanıtlayıcı bazı cümle ve terimleri içine alacak” (Öztürk, 1999: 64) şekilde dil (lisan) aracılığıyla konuşmadır.

“Siz at oluncaya kadar ben it olurum.” (KK, 2015) söz öbeği, kaynak kişinin annesi tarafından söylenmiştir. Kaynak kişinin kendi ifadesine göre çocukluğunda bu sözü annesinden çok defa duymuş: “Ara ara söyledirdi yani bir kere değil.” (KK, 2018) Kaynak kişi,

kendisinin ve kardeşlerinin, söz öbeği anneleri tarafından icra edildiğinde henüz çocuk yaşlarda olduklarını, “en fazla olsak olsak on bir on iki oralarda, yani genç kızlar olana kadar, genç kız ergen erkek.” (KK, 2018) sözleriyle bize aktarmıştır. Alıntidan anlaşıldığı üzere çocuklar daha küçük yaşlardan itibaren ergenlik yaşına gelene kadar bu sözü annelerinden zaman zaman duymuşlar.

Kaynak kişinin annesi tarafından ilk defa duyulan söz öbeğinin bağlamını anlamak için ilk olarak kaynak kişinin aile yapısına ve yaşadıkları sosyo- kültürel yapıya bakmaktayız. Buna göre KK' nin kendinden iki yaş büyük bir aبلaya ve kendinden küçük dört erkek kardeşe sahip olduğunu görmekteyiz. KK, Sakarya'nın tarım ve hayvancılığın olduğu köy ortamında kıt kanaat geçinen, anne, baba ve altı çocuktan müteşekkil bir ailenin çocuğudur. Aile, geçimlerini sağlayacak tarla ve hayvanlara sahiptiler. Bundan dolayı aile, tarlayı ekip biçmek suretiyle aldıkları ürünü satarak kazanç elde etmekte ayrıca hayvanlardan elde ettikleri et, süt, yumurta vb. gıdalarla günlük geçimlerini sağlamaktaydılar. Yaşadıkları köyün dağ eteklerinde kurulu olmasından dolayı köyde bazı aileler kışlık yakacaklarını karşılama veya odunları satmak suretiyle gelir elde etme amacıyla ormancılık -odunculuk- ile uğraşmaktaydılar. Bu uğraştan dolayı da köyde birçok aile aynı zamanda eşek/ at gibi binit hayvanına sahiptiler. Eşek, odunculüğün haricinde tarla işlerinde yük taşıma veya hane halkının yolculuklarında binek amacıyla kullanımı için de bakılmaktaydı. “Eşeğin iki yanında sepet vardı, biz çocukları bu sepetlere koyarlardı, hep birlikte tarlaya giderdik.” (KK, 2018) Kaynak kişi köydeki diğer aileler gibi kendilerinin de hem taşımacılıkta hem odunculukta hem de binit olarak eşek veya at baktıklarını “babam odun ve tarla işlerinde genellikle eşek kullanırdı bazen de at; ama erkek kardeşlerim büyüyünce çoğunlukla at kullanılmaya başlandı.” (KK, 2018) sözleriyle ifade etmektedir. İzahına çalıştığımız bu birinci bağlamda kaynak kişi, KK'nin annesidir. Anne, altı çocuk sahibi, tamamen tarım ve hayvancılığın olduğu toplumda yaşamış bir kadındır. Bizim de tanıdığımız ve çoğunlukla KK'nin aktarımlarından öğrendiğimiz kadarıyla KK'nin annesinin en önemli özelliği, sözlü kültüre ait söz öbeği icrâcısı olmasıdır. Bu noktada KK'nin annesi canlı bir hafızaya ve dile sahiptir. Ancak birinci kaynak olan KK'nin annesinin, icra ettiği çalışmamıza konu olan söz öbeğini ilk defa kendi mi söylemiş yoksa o da başkalarından duyarak aktarma mı yapmış, hayatta olmamasından dolayı bilememekteyiz. Bu noktada bilgisine başvurduğumuz KK'den de annesinden söz öbeklerinin kaynağına dair herhangi bir bilgi almadığımızı öğrenmekteyiz. KK söz öbeğinin icra bağlamını “ortada söylerdi, şöyle söylerdi, ortada çoluk çocuk varız, kim biraz onu istemediği bir harekette bulundu mesela ortada evin içinde o lafi söylerdi.” (KK, 2018) cümleleriyle anlatmaktadır. Kaynak kişiden öğrendiğimize göre anne, kendi istediği gibi davranmayan çocuklarını azarlamak amacıyla “at” ve “it” metaforlarına sahip söz öbeği icrasında bulunuyor. Anne bu icrasını, önceden planlamış olarak değil, tamamen doğal ev yaşam bağlamında, çocuklara aktarmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta çocukların yaşadıkları köy ortamında gördükleri, bildikleri hayvan benzetmelerine muhatap tutulmalarıdır.

2.2. Bağlam: “Siz At Olana Kadar Ben İt Olurum” Söz Öbeğinin Aktarıldığı Bağlamın İletişim Elemanları ve İşlevleri:

Metin (Konu)/ Referans (Gönderge İşlevi): Kaynak kişinin annesinden çocukluğunda duyduğu “siz at olana kadar ben it olurum” (KK, 2015) söz öbeği etrafında oluşturduğu anlatısıdır. Kaynak kişinin, bu anlatıda annesi ve kendi çocukluğu bilgisi ile söz öbeğini yorumladığı kendi düşüncelerini içeren ifadelere yer vermesi gönderge işlevini meydana getirmektedir.

Gönderen/ Konuşan (Anlatım İşlevi): KK, çocukluğunda annesinden duyduğu söz öbeği ve bunun etrafında kendi duygu ve düşünceleri ile oluşturduğu yorumlarını da katarak aktarması anlatım işlevini üstlenmiştir.

Mesaj (Yazınsal İşlev): Kaynak kişinin çocukluğunda annesinden duyduğu söz öbeğini dinleyiciye aktarması; çocukluğunda söze muhatap olduğunda sözün üzerindeki etkisini ve söz öbeğine dair yıllar sonrasına ait ikinci bağlamı yorumlaması mesajın yazınsal işlevini oluşturmaktadır.

İletişim Kanalı (İlişki/ İrtibat İşlevi): Kaynak kişi dinleyiciyle (derlemeci) yüz yüze iletişimle, söz öbeği ve çocukluğundaki bağlama dair yorumlarını da içeren ifadeleri sözel olarak aktarması ilişki/ irtibat işlevini oluşturmaktadır.

Alan/ Dinleyen (Çağrı İşlevi): İkinci bağlamın çağrı/ alıcı işlevini de dinleyici olarak biz üstlenmiş bulunmaktayız. Bu süreçte anlatıları hem bağlamın dinleyicisi hem de araştırmanın derlemecisi rolüyle titizlikle dinleyip; mesajın daha iyi anlaşılması için yeri geldiğinde yönelttiğimiz sorular ile kaynak kişinin yorum yapabilmesini sağlamaya çalıştık.

Dil/ Kod (Üstdil İşlevi): Kaynak kişinin yüz yüze iletişime bağlı olarak anlatısını dil (lisan) aracılığı ile sözel olarak aktarması dil/kod işlevini oluşturmaktadır.

Söz öbeğinin ikinci bağlam mekânı KK'nin kendi evidir. "Halk anlatısına bireysel bağlam açısından yaklaşıldığında, bir anlatıcının hayat hikayesi, psiko-sosyal durumu, ve dünya görüşü gibi konuların oldukça önemli etkenler olduğu görülmektedir." (Saritaş, 2009: 172) Bu nedenle bu kısımda bağlamın fiziki mekanının yanı sıra, çalışmamıza konu olan söz öbeğinin aktarılmasında icracı olan kaynak kişinin şahsi bilgisi ve sosyo-kültürel yaşamı ile ilgili bilgilere yer vermekteyiz.

Sakarya'nın, tarım ve hayvancılığın yaşandığı, bir köyünde 1956' da dünyaya gelen kaynak kişi, köy kültürü ile yaşayıp büyüdüğü baba evinden 17 yaşında Sakarya'nın merkezine yani şehre gelin olur. Kaynak kişi eşinin ölümü üzerine iki çocuğu ile beş çocuğu olan bir adamla ikinci evliliğini yapar. Kaynak kişinin bu evliliğinden de iki çocuğu olur. Kaynak kişinin önemli bir özelliği kültürel hafızasının canlılığıdır. Annesinden duyduğu sözleri bağlamı ile birlikte yıllar sonra aktarabilmesi ve yorumlayabilmesi bunun bir göstergesidir. “Yazılı ve sözlü gelenekte yer alan kültürün unsurlarını, kendi hususî durumlarını dikkate alarak incelemek ve değerlendirmek” (Yıldırım, 1998: 38) amacıyla çalışmamızda makaleye konu olan söz öbeğinin hem icrâsı hem de aktarımının gerçekleştiği iki ayrı bağlamı sunmuş bulunmaktayız. Görüldüğü üzere birinci bağlam tarım ve hayvancılığın yaşandığı köy kültürüne ve yaşam biçimine sahip bir toplumdur. İkincisi ise şehir hayatının olduğu Sakarya'nın merkez ilçesi Adapazarı'dır. Kaynak kişi söz öbeğine

muhatap olduğunda birinci bağlam olan tarım ve hayvancılığın olduğu bir hayatı yaşarken; ikincisinde şehir hayatının sosyo-kültürel bağlamında yaşamını devam ettirmiştir. Birbirinden farklı bu iki yaşam tecrübesine sahip olan kaynak kişinin yorumları bizim için ayrıca öneme sahiptir.

3. “Siz At Olana Kadar Ben İt Olurum” Söz Öbeğinin İçerik Tahlili ve İşlevleri

Kaynak kişi ile yaptığımız mülakatta anlatıcıdan annesinden duyduğu söz öbeğini aktarmasını istediğimizde anlatıcı, annesinden aktaracağı söz öbeğini direk söylemek yerine önce birtakım yorum cümleleriyle giriş yapmayı tercih etmiştir. Bu giriş dinleyicinin dikkatini anlatıcının vermek istediği mesaja hazırlama işlevi görmektedir. Anlatıcı kendi duygu ve düşüncelerini bu tür giriş cümlelerinin yanı sıra söz öbeğini aktardıktan sonra da dinleyiciye sunmaktadır. Derleme sırasında araştırmacının dikkat etmesi gereken bu durum, anlatının dışında kalan ama anlatılacak olan sözlü kültür ürününün daha iyi anlaşılmasını sağlayacak öneme sahiptir. Başgöz hikâye türü üzerinden değerlendirdiği yaklaşımına göre -biz bu görüşün söz öbekleri için de söylenebilir olduğunu düşünüyoruz- hikâyenin sözlü kurgusunun ve yapısının dışında kalan anlatıları *yapı dışı* unsur olarak nitelendirmektedir:

Sözlü kurgu derken hikâyenin dilini, sözcüklerin sıralanmasını, geleneksel söz kalıplarının kullanılmasını kastediyoruz. Yapı dışı elemanlar ise, hikâye anlatımı eyleminin bir parçası olan, ancak geleneksel metnin dışında kalabilen, böylece bir anlatımdan ötekine değişen elemanları belirtmek istiyoruz. Bunlar, ya kişisel, ya da geleneksel biçimler içinde anlatıcı tarafından hikâyeye katılan fıkralar, atasözleri, güncel olaylar ve anlatıcı âşığın kendi duygularını, fikirlerini, dünya görüşünü ve topluma bakışını belirten katmalardır. (Başgöz, 1986: 50)

Kaynak kişi, Başgöz’ün tanımladığı gibi söz öbeğini söylemeden önce kendi duygu, düşünce ve yorumlarından oluşan sözlerini, dinleyicinin düşünce dünyasını harekete geçirmek, onu söz öbeğinin oluşturduğu anlam bağlamına hazırlamak amacıyla sunmaktadır: “Bi de şöyle bir şey var, haliylen çocuklar dünyaya geldiği zaman anne baba onu eğitmek zorundadır, terbiye etmek zorundadır bir şeyler öğretmek zorundadır. Anne kendisi bildiği kadar, ne kadar biliyorsa uğraşıyorsa çoluğunu çocuğunu ee geleceğe hazırlamaya, uğraşıyorsa istediği gibi da olmuyosa.” (KK, 2015) Kaynak kişi buraya kadar kendi düşüncelerini sunar ve devamında “o zaman annem öyle demişti,” (KK, 2015) geçiş cümlesi ile artık dinlemeye hazır hale gelen dinleyicisine söz öbeğini aktarır. Kaynak kişi söz öbeğini aktardıktan hemen sonra bu sözün ne anlama geldiğine dair açıklayıcı bilgi de verir. “Standart sözlükler ara sözü “ana temadan sapan bir pasaj” veya “ana konudan ayrılma, ana konudan uzaklaşma” şeklinde tarif ederler.” (Başgöz, 87: 2001) Başgöz ara sözleri, *açıklayıcı ve öğretici, görüş, yorum ve eleştiriyle ilgili, şahsi serzeniş ve itiraf olmak üzere üç grupta* ele almaktadır. (Başgöz, 90-91: 2001) Başgöz’ün bu tasnifine göre KK’nin söz öbeğini söyledikten sonraki “yani siz, o kadar zordur, yani sizi öğretmek, sizi yola sokmak, o kadar zordur, onçin siz at olana kadar ben de it olurum derdi.” (KK, 2015) ifadeleri *açıklayıcı, öğretici* maddesinde değerlendirilebilir. Kaynak kişi bu açıklayıcı bilgi ile söz öbeğinin ne anlatmak istediğini belirtmektedir.

Söz öbeğinde annenin, çocukları karşısında eğitici- öğretici rolüne dikkat çekilmekte; bu rolün gereği olan çocuk yetiştirmenin, onları yaşadıkları toplumunun değer yargılarına

göre iyi birer birey haline getirmenin, bir anne için oldukça zor bir görev olduğu vurgulanmaktadır. Kaynak kişi yine kendi açıklayıcı yorumuna göre annenin söz öbeğini söylemesindeki sebebin bilgisini şu cümlelerle verir: “Ara ara söylerdi, siz at oluncaya kadar yani çocukların hepsine söylerdi. Çünkü niçin baktı o istediği gibi değil, baktı o istediği gibi hareket etmiyo, baktı öbürü istediği gibi hareket etmiyo derken toplam bir kelimeyi hepsine kullanırdı.” (KK, 2018) Buradan anlaşıldığı üzere eğitici- öğretici görevini yerine getirmeye çalışan anne bu görevin zorluğunu yaşamaktadır. Bundan dolayı zaman zaman bu zor durumunu çocuklarına belirtmekle aslında onlara karşı serzenişte bulunmaktadır. Söz öbeğinin *serzeniş* işlevinin dışında *azarlama* işlevinin olduğunu da kaynak kişinin verdiği örnekten anlamaktayız: “He azarlandım, hoşuna gitmedi bi şeyimiz.” (KK, 2018) Verilen iki örnekten anlaşılacağı üzere anne, eğiten/ öğreten ile öğrenme ve eğitilme durumunda olan anne ve çocuk arasındaki iletişime dair bilgi vermektedir. Bu durumda da söz öbeği *açıklayıcı/ bilgi verici* bir başka işlev üstlenmektedir. Dundes halkbilimi ürünlerinin derlenmesinde ve incelenmesinde anlatıcının anlatıları hakkındaki yorumlarının da derlenmesinin gerekliliğini belirtmektedir. “Halkbilimcilerin sadece salt metni kaydetmek ve ihtiyaç duyulan bütün tahlilleri (veya edebî eleştiriyi) yapabileceklerini farz etmekle yanılıya düşmüşlerdir. Kaynak şahsın verdiği malzeme hakkında düşüncelerini belirtmesi çok nadir teşvik edilmektedir. Hâlbuki bu husus en çok teşvik edilmesi gereken bir özelliktir.” (Dundes, 1998: 115) Bu tür yorumlar anlatıcının veya dinleyicinin anlatıdan ne anlam çıkardığının göstergesidir. Biz de bu hususu dikkate alarak söz öbeğinin bizzat muhatabı olan kaynak kişiden açıklayıcı ve bilgi verici yorumlarına yer verdik:

“İnsanlar ne yapıyo atı yavruyken alıyorlar, o yavru atı terbiye ediyorlar, terbiye ettikten sonra onu ya dağda çalıştırıyorlar ya savaşlarda kullanıyorlar veyahutta yarış yerler için satıyorlar. Yarış atı oluyor mesela satıyorlar. Bunlar ne için gerekir? Terbiye etmen için gerekir bu at. Terbiye etmesen bunları yapar mı? Yapmaz. Sonra terbiye eden kim oluyo? Sahibi. İnsan noluyo onları terbiye edene kadar? Adeta kendinden geçiyor...İnsan o kadar yoruluyo ki onu şuraya anlamını getiriyor. Mesela köpek napar? Davarı bekler, koyunları bekler, çalışır, sonra ne olur? Ne için, nasıl bekliyor? Hav hav hav hav hep bağara bağara da öyle koruyo, görevini öyle yapıyo. Sonra ne oluyor? Yaşlanıyor. Yaşlansa da bile hem havlıyor hem yaşlanıyor. Onun görevi ya havlamak. Köpek ya havlicak ya, bi de yaşlanıyor. Başka kim ona değer veriyor o köpeğe ...her hayvandan her şeyden hariç “çekil şurdan it” ona denmiyo mu hangi hayvana deniyor?...Değersizleniyor, ağzı da hiç durmuyor. O seviyeye gelirsın bunları adam edene kadar. Yaşlanırsın, elin ayağın tutmaz...hani adeta ben varım burdayım ben burdayım beni de görün gibi, derken onu hiiiç kimse insan yerine koymuyo. Yaşlı hele yetmiş seksen yaştan öteye bi paçavra köpek aynı seviyede yani. Bi de konuşurken ne derler “ köpek gibi havlama” denmiyo mu? Çok konuşana.” (KK, 2018)

Kaynak kişinin “siz at oluna kadar ben it olurum” (KK, 2015) söz öbeğine dair bu yorumu, annenin çocuklarına serzeniş, azarlama, açıklayıcı, bilgi verici işlevlerinin yanı sıra eğitim işlevini de içermektedir. Söz öbeği içerik olarak, çocuk eğitiminin ne denli güç bir iş olduğunu ve bu işi icra eden annenin bu süreçte zorluklar yaşadıklarını anlatmanın yanı sıra

yapısal olarak da metafor/ benzetme öğeleriyle toplumun sosyo- ekonomik durumu hakkında ip uçları vermektedir.

“Soyut kavramların daha net anlatılabilmesi, kadının ninnilerde tercih ettiği bir durumdur.” (Çek, 2015: 719) Bu durumun sözlü kültürdeki tür olsun olmasın her halk anlatıları için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bizim örneğimizde de anne o anki duygu, düşünce ve ruh halini çocukların anlayabilmesini sağlayabilecek bir üslupla somutlaştırarak aktarmaktadır. “Gerçek dünya ve doğa ile içi içe yaşayışın bir sonucu olarak hemen hemen tüm halk şiiri ürünlerinin ortak bir niteliği, gerçek hayata ait somutlukların çağrışım boyutlarıyla birlikte kullanılmalarıdır.” (Çek, 2015: 719) Bu özelliği makalemize konu olan söz öbeğinde de görmekteyiz. Buna göre söz öbeği benzetme/ metafor ile somutlaştırılmış, verilmek istenen mesajın alıcı tarafından anlaşılması sağlanmıştır. Ayrıca “Söz kalıpları belli fikir ve duyguları, belli biçimler içinde, belli kelime grupları ile anlatırlar, gelenekseldirler. Çoğu ritmik özellikleri ile düzyazıdan ayrılır. Bu ritim iç uyaklarla, eşit heceli sözcüklerin tekrarı ile, aliterasyon ve benzeri söz sanatları ile sağlanır.” (Başgöz, 1986: 39) tanımına uygun olarak söz öbeğinde yer alan *-at, it-* metaforlarındaki *t* sesi ile iç kafiye; *ben, siz;* kelimeleri *-eşit hece-* ile aliterasyon sanatı meydana gelmiştir. Söz öbeğinde ritim duygusunu veren sanatlar aynı zamanda söz öbeğinin ezber kolaylığını ve zihinlerde kalıcılığını sağlamaktadır. Aksan’ın da ifadesiyle “gerek yazı dilimizdeki, gerekse Anadolu ağızlarındaki birçok deyim ve atasözünde, şiirde kullanılan ölçü, uyak ses yinelemesi gibi öğelerden yararlanılarak bir şiir etkisi sağlanmaya çalışılmakta, hoşça giden, bellekte kolay kalan anlatım biçimlerine ulaşılmaktadır.” (Aksan, 1999: 138)

Halk anlatılarında kullanılan benzetmeler toplumun yaşamına ayna tutabilecek ve bu benzetmelere muhatap olanların anlayabileceği türden olmaktadır. “Bir milletin günlük yaşantısında karşılaştığı durumları, nesnelere, kendi kültürel zihinleri içerisinde anlamlandırıp, bu anlamlandırmaların günlük yaşantılarına, dillerindeki kelimelere ve cümlelere yeni bir anlam olarak yansımaları sonucu oluşan algılama biçimidir diyebiliriz.” (Yıldızlı, 2017: 1491) Yıldızlı’nın metafor tanımlamasına göre çalışmamızda yer alan söz öbeğindeki *at, it* metaforları sözün icra edildiği bağlamda hayvancılıkla uğraşıldığını anlatmaktadır. Anne, çocuklara yaşadıkları toplumda çok iyi bildikleri iki hayvan türünden hareketle benzerlik kurarak düşüncesini aktarırken, anlamsal olarak da *karşıtlık/zıtlık* meydana getirmektedir.

“Bir kavramsal alanın metaforik ifadelerle anlaşılmasını sağlayan alan, ‘kaynak alan’dır; bu yolla anlaşılacak alan ise ‘hedef alan’dır.” (Gen, 2014: 162) “Lakoff ve Johnson, metaforların kültürden kültüre çeşitlilik gösterebileceğini; fakat nedensiz olmadıklarını, öncelikle fiziksel, sosyal ve kültürel deneyimlerimizden türemiş olduğunu düşünmüş ve temel metafor türlerini; yönelim metaforları (orientational metaphors) ve ontolojik metaforlar² olarak açıklamıştır.” (Yaylagül, 2010: 113) Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında “siz at

² Yönelim metaforları: “Uzay ve mekân istikameti ile ilişkili metaforlardır (yukarı/aşağı, iç/dış, ön/arka, yanında/ uzakta, yakın/uzak, derin/yüzeysel ve merkezde/uçta gibi).” (Yaylagül, 2010: 113) Ontolojik metaforları: “Fiziksel nesnelere, maddelere ve özellikle de kendi bedenimizle ilgili tecrübelerimiz üzerine kurulu olan metaforlardır. Bunlar, olay, hareket, duygu ve düşüncelere varlık ve maddelere bakma tarzlarına temel sağlar.” Bkz. Yrd. Doç. Dr. Özen Yaylagül, *Divânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar Metaphors in Proverbs of Divânü Lugâti’t-Türk Millî Folklor*, 2010, Yıl 22, Sayı 85

olana kadar ben it olurum” (KK, 2015) söz öbeği için ontolojik/ varlık bilgisi ile ilgili metaforların kullanıldığını söyleyebiliriz:

“Siz at olana kadar ben it olurum” (KK, 2015)

Hedef Alan (Benzeyen/Benzetilen): Siz (çocuklar)

Kaynak Alan (Kendisine Benzetilen): At

Hedef Alan (Benzeyen/Benzetilen): Ben

Kaynak Alan (Kendisine Benzetilen): İt

Ontolojik Uygunluk:

• Atın eğitilmesi oldukça meşakkatli ve zaman isteyen bir süreçtir; iyi yetiştirildiği takdirde at, insan yaşamı için fayda sağlayan bir hayvandır.

• Çocuğun toplumun değer yargılarına göre yetiştirilmesi sabır isteyen zor bir iştir.

• Köpek, insan yaşamına onu korumak amacıyla havlamak suretiyle katkı sağlar; bunun dışında varlığı ile pek de faydası olmayan bir hayvandır.

• Yaşlı bir insanın konuşması, özellikle de çok konuşması dinleyenler tarafından hoş karşılanmaz, dikkate alınmaz. Bundan ötürü yaşlı, gençler tarafından değersizleşir.

Kaynak kişinin aktarımına göre söze muhatap olduklarında kendisi, söz öbeğini meydana getiren metaforların ne anlam içerdiğini tam olarak kavrayamamasını “o zaman yok, onlar aklıma gelmez, gelmemiştir”, “Karşılığının anlamını bilmiyorum. Onu çözemiyordum.” (KK, 2018) sözleriyle belirtmektedir. Bu örnek bize herhangi bir halk anlatısının anlaşılabilirliğinin, zamansal olarak durağan olmadığını göstermektedir. Yani bir söz öbeği bağlamında hiçbir şey ifade etmemiş, mesaj alıcısına ulaşmamış gibi görünebilir; ancak kültürel hafızada saklı kalan bu söz öbeği yıllar sonra uygun bir bağlam bulduğunda canlanabilir, işlev üstlenebilir, hatta yeni yorumlar yüklenebilir. Anlatıcı “için bir hikâye hayatının çeşitli evrelerinde farklı anlama bürünebilir, böylece hikâyenin objektif yazılı metni sabit kalmakla birlikte kişisel anlamlandırma değişir. Aslında bir anlam çıkarmak hikâyeye çok kişisel bir ilişkiye girmek demektir.” (Röhrich, 1998: 99) Kaynak kişi çocukluğunda duyduğu söz ile yıllar sonra annesinin ne söylemeye çalıştığını altmış üç yaşının ona kazandırdığı akli, bilgi ve yaşam tecrübesine göre yorumlamaktadır:

Benim görüşüm, ben bunu, böyle bi şey -yorum, açıklama- almadım kimseden”, “Sonra ne oluyor yaşılanıyor. Yaşlansa da bile hem havlıyor hem yaşılanıyor. Onun görevi ya havlamak. Köpek ya havlicak ya, bi de yaşılanıyor. Başka kim ona değer veriyor o köpeğe”, “değersizleniyor, ağzı da hiç durmuyor. O seviyeye gelirsün bunları adam edene kadar. Yaşlanırsın, elin ayağın tutmaz.”, “Mecbur beni değer tanı görsünler diye sürekli konuşursun konuşursun, yaşlı insanlar çok konuşuyo ya mesela ne için konuşuyo?”, “He hani adeta ben varım burdayım ben burdayım beni de görün gibi, derken onu hiiiç kimse insan yerine koymuyo. Yaşlı hele yetmiş seksen yaştan öteye bi paçavra köpek aynı seviyede yani. Bi de konuşurken ne derler köpek gibi havlama denmiyo mu? Çok konuşana. (KK, 2018)

Kaynak kişinin yukarıda verdiğimiz yorumunda *yaşlı it* ve *yaşlı insan* arasında benzetme ilişkisi kurduğunu görmekteyiz. Bu noktada *yaşlanan it* kaynak alanı oluştururken; *yaşlanan insan* da hedef alanı meydana getirmektedir. Kaynak kişinin bu metaforu kullanmaktaki sebebin yaş faktörü olduğunu düşünmekteyiz. Zira kaynak kişinin yaşının ilerlemiş olması yaşlıların toplum içindeki durumuna algısını arttırmıştır. Bundan ötürü kaynak kişi için, çocuk yetiştirmek gibi zor bir işte yorulan yıpranan ve yıllar içersinde de yaşlanan bir insanın durumu havlayarak yaşlanan ve değersizleşen bir *it* ile benzerlik göstermektedir. Bu yorum bize söz öbeğinin aktarıldığı ikinci bağlama ait toplumsal yapıda gençlerin ve yaşlıların durumları hakkında da bilgi sunmaktadır.

Söz öbeğinin birinci bağlamında alıcı olan çocuklardır. Bu sebepten çocukların hususiyetlerini değerlendirmek gerekmektedir. Çocuk havayı solur gibi sözü dimağına almaktadır. Fiilî olarak çocuk kendi dünyasındadır, yani oynuyorsa oyununa devam eder, istenmeyen davranışına -söz öbeğinin icra edildiği anda- ara verse bile yine davranışlarına devam eder. Kaynak kişiden aldığımız bilgiye göre icra esnasında söz öbeğinin anlamı fark edilemediği için çocukların davranışlarında da o gün için ciddi bir etki meydana gelmemiştir:

Zaten oynuyon zaten yapacağını yapıyosun onu duyuyorsun.”, “Bunun içinde var bi şeyler ama kendisini çözemiyom, var içinde beynimden onu şey yaptım, o boş değı, o kelime boş değil, var ama nasıl kelimeler var? Nasıl sıralarsın? Çünkü zaten hemen geçiyosun, çocuksun ya heman atlayıp geçiyosun, başka ya oyuna ya başka bi şeye. (KK, 2018)

Kaynak kişi söz öbeğinin benzetme/ metafor anlamlandırmasını söze muhatap olduğu birinci bağlamda yapamamıştır. Ancak örneklerde görüldüğü üzere kaynak kişi ikinci bağlam olan anlatının aktarıldığı derleme bağlamında benzetmeleri anlamlandırmış ve söz öbeğinin kendi üzerindeki -birinci bağlamdaki- olumsuz etkisini yorumlayabilmiştir. Söz öbeğinin kaynak kişinin üzerindeki etki zamanına baktığımızda ise belli bir tarih söylemek mümkün görünmemektedir. Zira kaynak kişi söze muhatap olduğunda olumsuz bir durum olduğunu anlamış; fakat annesinin benzetmelerle ne demek istediğini çözememiştir. Devam eden yaşam sürecinde ancak anne olduğunda -çocukluğundan da taşıdığı duygu ve anlamın eklenmesi ile- söz öbeğinin içeriği, benzetmeleri, kastı anlaşılır hale gelmiş ve kendi üzerinde yeni bir etki oluşturmuştur. Öyle ki bu etkiden dolayı kaynak kişi kendisi anne olduğunda bu sözü çocuklarına söylememiş ve söz öbeği uzun yıllar kaynak kişinin kültürel hafızasında saklı kalmıştır: “Ben şöyle düşünürdüm. Demek annem çok üzülüyor. Çok yoruluyor bizden, demek çok yoruluyo, çok üzülüyor ki bize bu lafi söyledi.”, “Ben şahsen yüreğimden üzülüyodum.”, “Benim hiç hoşuma gitmedi, hoşuma gitmediği için söylemedim. Çocuklarım hani üzülmesinler diye ben üzülüyodum içimden” (KK, 2018) Kaynak kişinin bu yorumu, söz öbeğinin kültürel hafızada saklanması durumunu açıklayıcı bir örnek olması noktasında çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Kaynak kişi çocukluğunda -söze muhatap olduğunda- duyduğu üzüntünün bir benzerini çocuklarının yaşamaması için söz öbeğini kendi çocuklarına aktarmamıştır. Söz öbeğinin kültürel hafızada dondurulmasının/ saklanmasının sebeplerinden biri de bize göre bağlamın değişimidir. Bu sebepten, kaynak kişinin dikkatini halkbilim açısından önemli olduğunu düşündüğümüz bağlamın özelliğine yönlendirerek;

“senin çocukların hiç anlarlar mıydı? Hiç at görmemiş it görmemiş mesela, şehir yerinde o çocuk o sözü anlayabilir miydi? şeklindeki soruya “ses tonundan belki” (KK, 2018) cevabını almış bulunmaktayız. Buradan da anlaşıldığı üzere, *at* ve *it*'in işlevsel olarak günlük yaşamın içinde olmadığı şehir hayatında büyüyen çocuklarda bu benzetmelerle söylenecek bir uyarıcı sözün bir anlamı/ karşılığı, yani etkisi olmayacaktır kanısındayız.

4. Sonuç

Bu çalışma için “Siz at olana kadar ben it olurum” (KK, 2015) söz öbeği, anlatıcı ve dinleyicinin yer aldığı kendi geleneksel bağlamları içinde sosyal bir olay, icra olarak derlendi. Değerlendirmeyi de “Dan Ben-Amos’un geliştirdiği araştırma modeli olan (1977); 1. Kişisel boyut (anlatıcı/ oynayıcı), 2. Sosyal boyut (dinleyici/ izleyici), 3. Söz boyutu (anlatılan)” (Çobanoğlu, 2002: 307) sınıflaması esas alınarak gerçekleştirildi. Söz öbeği, KK' sinden ilk defa 2015’de, ikinci defa da 2018’de tarafımızdan mülakat yöntemi ile kayıt altına alınmıştır. KK bu söz öbeğini ilk defa çocukluk yıllarında annesinden duymuş, ancak kendisinde bıraktığı olumsuz etki sebebiyle söz öbeğini yıllarca kültürel hafızasında saklı tutmuştur. Mülakat talebi üzerine söz öbeğini hatırlayıp, çocukluğundan sonra ilk defa aktarmış ve aktardığı bağlamda da söz öbeğine kendi yorumlarını katmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada söz öbeği iki ayrı bağlamda değerlendirilmiştir. Aynı zamanda sözlü kültür ortamlarının yüz yüze iletişim bağlamları olması düşüncesinden hareketle söz öbeğinin iki bağlamı da iletişim elemanları ve işlevine göre tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre söz öbeğinin her iki bağlamda meydana gelen anlatısının bağlam merkezli yaklaşıma göre içerik ve işlevsel tahlili yapılmıştır. Bu tahlilleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

1. “Siz at olana kadar ben it olurum” söz öbeğinin ana teması, çocukları yaşadıkları toplumunun değer yargılarına göre iyi birer birey haline getirmenin, bir anne için oldukça zor bir görev olduğudur. Bu tema çerçevesinde annenin çocukları karşısında eğitici-öğretici rolüne dikkat çekilmiştir.
2. Söz öbeğinin, icra edildiği bağlamda muhataplarına yönelik serzeniş, azarlama, açıklayıcı- bilgi verici ve eğitim işlevleri içerdiği tespit edilmiştir.
3. Söz öbeğinin, icra edildiği bağlamda kaynak kişinin üzerinde -annesinin üzölmüş olduğu düşüncesinden hareketle- olumsuz etki bıraktığı ortaya konmuştur.
4. Sözlü geleneğe ait, aktarılmayan halk anlatısının kültürel hafızada saklanması, taşınması; bağlamı geldiğinde açığa çıkması gibi hususiyetleri, kaynak kişinin söz öbeğinden olumsuz etkilenmesi sonucu çocuklarına bu sözü aktarmaması durumu ile örneklendirilmiştir.
5. Söz öbeğinde meydana gelen benzetme unsurlarının/ metaforların toplumsal yaşamla bağları ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna göre, tarım ve hayvancılığın olduğu toplumda yaşamalarından ötürü anne, çocuklara çok iyi bildikleri iki hayvan türünden -at, it- hareketle benzerlik kurduğu, söz öbeğini aktarmıştır.

Yukarıda verilen sonuçların yanı sıra bu çalışmada toplumun değer yargılarını, yaşam biçimlerini yansıtan ve sözlü kültürel hafızalarda saklanıp dolaşma özelliğini taşıyan söz öbeklerinin önemine dikkat çekilmek istenmiştir. Ayrıca kültürel hafızalarda bu ve buna benzer sözlü olarak yer alan anlatılar sayesinde geçmiş ve gelecek nesiller arasında anlamsal bağın kurulabileceği düşüncesi ortaya konmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan, **Türkçenin Gücü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- ASSMANN Jan, **Kültürel Bellek**, Çev.: A.Tekin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001.
- BAŞGÖZ İlhan, **Folklor Yazıları**, Adam Yay., İstanbul 1986.
- BAŞGÖZ, İ. "Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi", Çev.: M. Ekici, **Milli Folklor**, S:50 (2001), s.86-104.
- BİLGİN Nuri, **Sosyal Psikoloji Sözlüğü Kavramlar Yaklaşımlar**, Bağlam Yay., İstanbul 2007.
- BOYRAZ Şeref, "Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler", **Folklor/ Edebiyat**, S:54 (2008), s.105-118.
- ÇEK Songül, "Türk Halk Ninnilerinde Kadın Diline Ait Metaforlar Üzerine Bir Değerlendirme", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 4/2, (2015), s.717-732.
- ÇOBANOĞLU Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 2002.
- ÇOBANOĞLU Özkul, **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- DEGH Linde, "Halk Anlatısı", Çev.: Z. Karagülle, **Milli Folklor**, S:39, (1998), s. 111-129.
- DUNDES Alan, "Doku Metin Ve Konteks", Çev.: M. Ekici, **Milli Folklor**, S:38, (1998), s.106-119.
- EKİCİ Metin, **Halk Bilgisi (Folklor) Derleme Ve İnceleme Yöntemleri**, Geleneksel Yay., Ankara 2004.
- GEN Sıla, "Yusuf Atılğan'ın Öykülerinde Kapsayıcı Metaforlar", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S:23, (1), (2014), s.161-176.
- IŞIK Metin, "Kişilerarası İletişimde Kaynak Olgusu Ve Kaynağın Özellikleri", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, S:1, (1), (1999), s.70 – 77.
- KAYPAKOĞLU Serdar, **Kişilerarası İletişim Cinsiyet Farklılıkları Güç ve Çatışma**, Derin Yay., İstanbul 2008.
- MISIRLI İrfan, **Genel ve Teknik İletişim Kavramlar İlkeler Uygulamalar**, Detay Yay., Ankara 2008.
- MUTLU Erol, **İletişim Sözlüğü**, Ayraç Yay., Ankara 2008.
- ÖZTÜRK Abdullah, "İletişim Sistemleri ve İletişim Teorisi", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, S:1, (1), (1999), s.58 – 69.
- ÖZTÜRK Abdullah, "İletişim Açısından İnsan ve Dil Gerçeğinin İlahi ve Beşeri Boyutu", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, S: 8/10, (2013), s.589-596.
- ÖZTÜRK Serdar, "İletişim Bilimi İle Halkbilimini Buluşturan Bir Bilim İnsanı: İlhan Başgöz", **Folklor Edebiyat**, S:48, (2006), s. 97-106.
- RÖHRİCH Linda, "Halk Anlatımı Araştırmasında Anlam Arayışı", çev.: K. M. Korkmaz, **Milli Folklor**, S:39, (1998), s.97-106.

SARITAŞ Süheyla, "Halk Anlatılarında Hayat Hikayesi Unsuru", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S:40, (2009), s.171-178.

YAPICI Kaderli Zehra, (2008). **Bulgaristan Göçleri Bağlamında Türk Kadınlarının Göç Anlatıları**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halkbilimi Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

YAYLAGÜL Özen, "Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar", **Millî Folklor**, S:85, (2010), s.112-121.

YILDIRIM, Dursun, Türk Bitiği, Akçağ Yay., Ankara 1998.

SÖZLÜ KAYNAKÇA

KK: Kaynak Kişi

Doğum Tarihi ve Yeri: 1956, Kışlaçay Köyü, Adapazarı/ Sakarya

Tahsil Durumu/Mesleği/ Medeni Hali: İlkokul 5, Ev hanımı, 4 Çocuk Sahibi.

1. Derleme Tarihi ve Yeri: 2015, Kaynak kişinin kendi evi, Erenler/ Sakarya

2. Derleme Tarihi ve Yeri: 2018, Kaynak kişinin kendi evi, Erenler/ Sakarya